

**О. Ю. Ленартович** –

*кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України  
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

## **Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни**

*Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України  
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглядається питання польсько-українського конфлікту та спроби порозуміння між ОУН–УПА та АК в роки Другої світової війни, визначаються причини, що стали на заваді конструктивному діалогу.

**Ключові слова:** Польща, Україна, ОУН, Крайовий провід, Армія крайова.

### **Ленартович О. Ю. Попытки украинско-польского примирения в годы Второй мировой войны.**

В статье рассматривается вопрос польско-украинского конфликта и попытки примирения между ОУН–УПА и АК в годы Второй мировой войны, определяются причины, которые воспрепятствовали конструктивному диалогу.

**Ключевые слова:** Польша, Украина, ОУН, Краевой провід, Армия крайова.

### **Lenartovych O. Yu. Attempts of the Ukraine-Poland Understanding Are in the Years of Second World War.**

In the article the question of poland-ukraine conflict and attempt of understanding is examined between OUN–UPA and AK in the years of Second World War, reasons which became on the way of structural dialog are determined.

**Key words:** Poland, Ukraine, OUN, body of Regional leadership, Army Crayova.

Особливе місце в історії польсько-українських відносин займають події Другої світової війни, які часто мали характер неприхованого протистояння і навіть збройної боротьби. Через низку обставин конфлікт на Волині набув найбільш жорстоких і кривавих форм. Причини такого непримиренного ставлення мали глибокі історичні коріння. З одного боку, це спроби колонізації та окатоличення українського населення в періоди існування Польської держави, а з іншого – прагнення до відродження державності як засобу самореалізації, забезпечення вільного розвитку національної культури і православної церкви.

У міжвоєнний період польські уряди реалізували тезу “Польща для поляків”, прагнучи примусово асимілювати українське населення, тлумачили його як меншовартісне, несвідоме, позбавляючи права навіть називатись українцями. Відповіддю польській владі став масовий опір колонізації, розпочався процес творення політичних партій, які намагалися організувати волинян, домогтися від польського уряду визнання права українців на власне державне життя і культурну самобутність.

Поширення націоналістичної та комуністичної ідеології серед населення Західної України, підтримка самостійницьких гасел українцями напередодні війни спонукало польський уряд до проведення радикальних заходів. На Волині ширились пацифікаційні акції, що часто супроводжувалися вбивствами місцевого населення. Українців виселяли з прикордонної смуги, почались масові звільнення із поштових служб, установ зв'язку, арешти національно свідомої інтелігенції. У 1938–1939 рр. головнокомандувач Війська польського маршал Е. Ридз-Смігли і міністр військових справ генерал Т. Каспшицький підготували плани депортації українського населення з території південно-східних територій углиб Польщі. Реалізація цих проектів унеможливилася через початок Другої світової війни. Поразку Польщі українці сприйняли як початок власного державного життя в складі радянської України і намагались усунути поляків від адміністративних посад та політичного життя. Український дослідник І. Іллюшин стверджує, що вже в цей час на Волині та Східній Галичині сталися перші випадки грабунку, вбивства та спалення маєтків польських осадників, хоча подібні акції практикувалися на Волині ще на початку 1920-х років право- та ліворадикальними партіями (КПЗУ, УВО та ін.) [1, 224].

Розгортання репресій, націоналізація та початок колективізації стимулювали антирадянські настрої населення і робили теоретично можливим об'єднання зусиль українського визвольного руху

та створеного польського підпілля. Останнє ставило собі за мету відродження незалежності, захист самостійності та неподільності Польської держави у довоєнних кордонах. Реалізація цього завдання покладалася на різноманітні підпільні організації, провідну роль серед яких відігравав Союз збройної боротьби Армії крайової (СЗБ–АК) – організації, сформованої у листопаді 1939 р. під керівництвом уряду Польщі в екзилі. На Волині діяла експозитура Головного командування СЗБ–АК під кодовою назвою “Волинь–Схід”, яка мала власні розвідувальні осередки в Ковелі, Рівному, Здолбунові, Костополі і Луцьку [2, 142–145].

Територіальна структура СЗБ–АК охоплювала області, округи, підокруги, інспекторати, обводи, райони й осередки, що значною мірою збігалося із довоєнним адміністративним поділом [3, 173; 4, 139–140]. Перші спроби до об’єднання зусиль з українськими націоналістами були зроблені польською стороною в особі так званого Комітету міністрів у справах краю (діяв нелегально і виконував функцію координаційного центру для польського підпілля, керувався вказівками Лондонського уряду), який на засіданні 28 листопада 1939 р. прийняв резолюцію щодо українського питання. Вона не відображала офіційної позиції еміграційного уряду, а була лише пропозицією, в якому напрямі може рухатися переговорний процес. Цей документ був засекреченим, і польське підпілля використовувало його лише для внутрішнього користування. Основними тезами для порозуміння мали стати такі: Українську державу в межах кордонів, узгоджених з польським урядом, буде створено, яка існуватиме на засадах рівності з Польською Республікою в єдиній федерації; на території цих утворень буде забезпечено широкі культурно-автономні права нацменшинам. Потрапивши на затвердження до прем’єра уряду В. Сікорського, ця інструкція була відхилена, а офіційна позиція озвучена в декларації від 18 грудня 1939 р. Загалом вона проголошувала боротьбу Польщі “за повернення втрачених східних кресів” [5, 101; 6, 34].

Командування АК розробило тактику визвольної боротьби. Вона передбачала три етапи, залежно від ситуації на фронтах і в самій окупованій країні, а саме: підпільна боротьба, період перед повстанням та загальне повстання. Найбільші організаційні зусилля спрямовувались на підготовку сил та засобів до збройного повстання. Цій меті підпорядковувалися основні форми роботи. Повстання мало не лише визволити країну, а й забезпечити її територіальну неподільність (очевидно, мала на увазі військова допомога Англії та Франції, адже нечисленне й погано організоване польське підпілля не могло самотужки забезпечити перемогу в боротьбі проти Німеччини та СРСР).

У цей період сподівання польського уряду були пов’язані із Англією та Францією. Радянський Союз уважали таким же окупантом, як і Німеччину, але поразка Франції спонукала до перегляду польсько-радянських відносин.

Ці зміни відобразилися в інструкції прем’єр-міністра В. Сікорського, надісланій у липні 1940 р. у Варшаву до генерала С. Ровецького – командувача польського підпілля. У ній зазначалося, що ставлення до Радянського Союзу повинно визначатися військово-політичною ситуацією в Європі. У разі створення широкої антигітлерівської коаліції слід переглянути власні гасла про ворога польського народу – Росію та відкласти територіальні суперечки з нею. Водночас пропонувалося таємне зближення з українськими націоналістами, але всі заяви та ініціативи пропонувалося залишати без надання будь-яких політичних гарантій. Визначалося, що лише уряд має право приймати рішення щодо українського питання [1, 226].

Отже польське підпілля було позбавлене можливості проявляти ініціативу під час переговорів з українськими самостійницькими організаціями. Небажання визнати право на самовизначення населення і категоричне заперечення входження Галичини та Волині до складу незалежної Української держави в майбутньому стали основною причиною ухилення від переговорного процесу з боку ОУН та еміграційних політичних інституцій.

В українській політичній думці “польське питання” розглядалося з точки зору ставлення польської сторони до створення Української держави та приналежності до неї західних земель; припинення польсько-українського протистояння та нормалізації стосунків; створення спільного фронту двох народів у боротьбі проти окупантів – Німеччини та СРСР. Домінуючою виявилася позиція ОУН-б, сформульована на Другому надзвичайному Великому зборі у Кракові: “ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагаються за відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація антиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою нормування взаємин між українською і польською націями” [7, 32–40].

Політична криза всередині ОУН (наприкінці 1930-х – початку 1940-х рр.) і подальший її розкол робили неможливим вироблення єдиної позиції у підходах щодо “польського питання”. Ревізіоністська течія, очолювана І. Мітрингою, яка вбачала у визвольному русі польського народу важливий чинник, рекомендувала не лише рахуватися з ним, а й досягти порозуміння та співробітництва і проти Німеччини, і проти СРСР. І. Мітринга категорично заперечував позицію берлінської групи бандерівців про те, що місце України у фашистській “новій Європі”. Спільна боротьба з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу без Гітлера та Сталіна він визначав як єдино можливий шлях відродження незалежної Української держави [8, 17; 9, 203].

Важливу роль у налагодженні українсько-польських взаємостосунків відіграв митрополит Української греко-католицької церкви А. Шептицький. Він неодноразово звертався до вірних із проханням припинити насильства і виступав у ролі посередника під час підготовки та проведення переговорів. Відомо, що весною і літом 1940 р. в присутності А. Шептицького і представника Союзу збройної боротьби В. Пеховської відбулося дві зустрічі, на яких сторони намагалися узгодити власні позиції, обговорювали питання, як пом’якшити гостроту українсько-польських відносин [10, 238].

У власних спогадах З. Матла підкреслював, що митрополит відстоював позиції української сторони, хоча й засуджував радикалізм бандерівців; пропонував об’єднати зусилля перед лицем спільного ворога [11, 1454–1455]. Переговори не привели до конкретних результатів. Досягти компромісу заважала непоступлива позиція польської сторони у питаннях статусу Галичини та Волині, а також орієнтація ОУН на допомогу Німеччини у вирішенні українського питання.

Початок німецько-радянської війни докорінно змінив ситуацію. Спроби відродити національну державність Актом 30 червня 1941 р. у Львові та реакція офіційного Берліну на такі дії спонукали ОУН-б до пошуку нових союзників. Відновилися спроби українсько-польського порозуміння. На одній із таких зустрічей між С. Ровецьким та членом ліквідованого німцями українського уряду В. Горбовим у серпні 1941 р. останній заявив, що українські націоналісти ніколи не відмовляться від західноукраїнських земель на користь Польщі. Він наголошував на моральній неготовності поляків піти на поступки в цьому питанні та зробив висновок про єдино можливий шлях розв’язання питання – збройну боротьбу [4, 38; 12, 37].

Після завершення роботи І конференції (вересень 1941 р.) ОУН-б доручила журналісту, колишньому головному редактору газети “Нове село” (1936–1939 рр.) у Львові, одному з мітрингівців – Б. Левицькому провести у Варшаві переговори з представниками польських підпільних організацій. Як випливає зі звіту про польсько-українські відносини, надісланого 11 листопада 1941 р. генералом С. Ровецьким (“Тротом”) В. Сікорському, офіційний представник бандерівців прибув підготувати умови для переговорів, які привели б до вироблення спільної політики щодо німців. Від імені організації Б. Левицький обіцяв вплинути на антипольські настрої українського населення, якщо буде припинена антиукраїнська кампанія. Він запропонував полякам на майбутніх переговорах виходити з того, що Україна повинна стати незалежною, а проблема польсько-українського кордону має обговорюватися після війни [10, 240].

Б. Левицький висловив переконання, що Англія буде основним чинником у вирішенні питання відродження польської та української державності та їх територіального розмежування. У зв’язку із цим засуджувалася позиція проводу ОУН-м та керівництва інших українських партій, які орієнтувалися на підтримку Німеччини в цьому питанні [13, 141–145].

Така позиція української сторони дала можливість С. Ровецькому стверджувати, що єдиною політичною силою, з якою можливе порозуміння на ґрунті “Великої України”, є “безкомпромісна незалежна молодь” (бандерівці), яка стала на шлях антинімецької боротьби й готова домовлятися з польським урядом [13, 145].

Переговорний процес 1941 р. не дав бажаних результатів. Важкий період переходу на антинімецькі позиції потребував нових політичних концепцій, розвитку стратегії та тактики боротьби українського національно-визвольного руху. У квітні 1942 р. відбулась II конференція ОУН-б, яка спробувала дати відповіді на ці питання, та окреслила політичну позицію організації до німецької окупаційної влади та більшовизму. Озвучена вона була в постанові таким чином: “Московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму й німецькій концепції т. зв. “нової Європи” ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебування Європи на засаді вільних національних держав під гаслом “Свобода народам і людині” [14, 62–63].

Стосовно українсько-польських відносин позиція ОУН-б лишалася незмінною: лише визнання принципу існування суверенних держав та український статус Галичини, Волині, Холмщини та Підляшшя відкривали перспективу до продовження конструктивного переговорного процесу.

Поновленню контактів сприяв митрополит А. Шептицький. Зустрічі відбулися у Львові весною і влітку 1942 р., а також зимою у Варшаві. Найчастіше ОУН-б представляли Є. Врецьона, З. Матла, М. Степняк, В. Охрімович [15, 287–292]. Як попередню умову українсько-польської співпраці, а також її гарантію бандерівці вимагали від лондонського еміграційного уряду публічної заяви про визнання права українців на незалежну державу в межах української етнографічної території. Цю заяву мали підтвердити й союзники Польщі.

Серед основних спільних стратегічних завдань на жовтневих переговорах визначено потребу спільних дій на антинімецькому фронті. Відзначено, що питання спільного кордону не повинно ставати на заваді співпраці й може бути вирішене після війни. ОУН-б пропонувала розширити територію Польщі за рахунок німецьких земель, зокрема Силезії. Основний принцип повоєнного устрою мав базуватися на етнічній приналежності територій: чисельна перевага етнічних груп визначатиме межі кордонів країн. Можливо, саме виходячи з таких принципів, у майбутньому робилися спроби деполонізувати західноукраїнські землі і тим самим переконати Англію та Францію у суто українському статусі цих територій.

Унаслідок непоступливості обох сторін переговори були перервані, хоча ОУН-б погодилась укласти угоду про військову і пропагандистську співпрацю проти Німеччини та СРСР.

Крім бандерівської організації, до переговорного процесу долучився А. Шептицький і певні кола УЦК, в тому числі В. Кубійович. Останній закликав польську сторону виявити ініціативу в здійсненні політики порозуміння, докласти зусиль, щоб уникнути протистояння. Кубійович у цьому випадку висловлював не лише власну думку, а й ОУН-м, наголошуючи, що остання розуміє делікатність ситуації для польської сторони. Але й ці намагання не мали позитивного результату. Українсько-польські переговори 1940–1942 рр. зазнали невдачі й тому відбувалася подальша ескалація відносин, з'явилися перші тривожні сигнали про вбивства мирного населення, наростання збройного протистояння [10, 243].

Осередки польських військових формувань існували у вигляді місцевої сільської самооборони й партизанських відділів. Вони слугували опорними пунктами та базою для майбутнього збройного повстання під час якого повинна була відродитися польська державність. Це підтверджує план, який підписав у вересні 1942 р. генерал С. Ровецький – “Грот”. У цьому документі серед головних ворогів визвольного руху – Німеччини та СРСР – визначались і українці. Наголошувалося, що боротьба з останніми матиме безкомпромісний характер, як це вже було в 1918 р. [16, 331–334].

Отже, укріплені польські села не могли контролюватися українським самостійницьким рухом та становили для нього загрозу. Створення польської охоронної поліції в райцентрах та поліцейських “пляцувок” на селі, які окупаційна влада використовувала для проведення каральних акцій проти українського населення, слугували розпаленню міжнародної ворожнечі [17, 55].

Зі збільшенням чисельності УПА стала очевидною можливість і потреба поширити її вплив на всю територію Волині, не допустити формування польських підрозділів, а отже конфлікт був неминучим. Відсутність можливості політичних домовленостей та порозуміння з лондонським урядом підказувала ОУН-б єдино можливий, на їхню думку, силовий варіант вирішення проблеми.

У січні–лютому 1943 р. значно активізувалися спроби польського підпілля зі створення військових формувань. Було організовано VIII Волинський округ батальйонів хлопських, загони Селянської самооборони. Почали діяти районні інспекторати АК: Ковель (“Кузня”, “Громада”; Дубно (“Домрова”); Рівне (“Бровар”); Луцьк (“Луна”, “Основа”), а також самостійний відділ АК “Став”, діяльність якого поширювалася на Сарненський повіт [2, 172–173; 18, 33].

Фатальну роль у наростанні конфлікту відіграла непоступлива позиція обох сторін, антипольські та антиукраїнські настрої населення, економічна та політична вигідність деполонізації чи деукраїнізації західноукраїнських земель (для всіх зацікавлених сторін), позиція польових командирів (з обох боків), які схилилися до потреби превентивних ударів та відплатних акцій. Спроби зупинити взаємне знищення хоча й були, але мали епізодичний і неширий характер. Поступово ситуація вийшла з-під контролю. Вбивства набрали жорстокого й масового характеру, а основними учасниками та жертвами нападів стало мирне населення.

Важливим є питання про те, ким і коли ухвалювалося рішення щодо проведення масштабної акції “очищення” Волині від польського елемента, адже однозначної відповіді поки немає. На думку польських науковців, таке рішення було прийнято на III конференції ОУН-б у лютому 1943 р. [5, 183–185]. Офіційні документи конференції не підтверджують цього, хоча подібне питання повинно було б підніматися. Позицію учасників конференції можна простежити у часописах ОУН, датованих 1943 р.

На сторінках четвертого номера журналу “Ідея і чин” з’явилася стаття Я. Боровича (В. Мудрого) “Україна і Польща”. Автор показував, наскільки історичне минуле Польщі, точніше, її незмінне прагнення контролювати українські землі, стоїть на перешкоді налагодженню нових взаємин між обома народами. Вихід, який пропонував Я. Борович, узагальнено кількома тезами: домовленості можливі у випадку рівного балансу, позиція сили є визначальною для досягнення угод, спільний фронт є вимушеною потребою для обох сторін [19, 196].

Ідею спільного фронту українців та поляків підтримував і головний редактор журналу “Ідея і чин” М. Палідович-Карпатський у своїй статті “До українсько-польських взаємин”, надрукованій у шостому номері за 1943 р. Аналізуючи історичний досвід цих стосунків, він робить висновок про потребу визнання польською стороною української державності та надання гарантій того, що Польща не претендуватиме на українську територію у майбутньому. Заради інтересів обох народів автор закликав припинити взаємне винищення: “Сьогодні... обидва народи мають тих самих ворогів: Німеччину і Москву... Вибору тут для обох народів немає, а орієнтуватися на кого-небудь із ворогів було б політичним божевіллям, бо виграш одної чи другої сторони є одночасно зв’язаний із загибеллю обох народів” [20, 273–275].

Згідно зі свідченнями, які дав (після арешту в НКВС у серпні 1944 р.) учасник лютневої наради, член Центрального проводу ОУН-б М. Степаняк, волинські бандерівці навесні 1943 р. відійшли у своїй діяльності від рішень III конференції і виконували передусім указівки командира УПА Кліма Савура щодо першочергової потреби боротися із червоними партизанами та поляками [1, 247–248; 21, 15].

Антипольські акції мали характер спланованих військових операцій. Розпочалися вони одночасно по всій території Волині в червні 1943 р. Це підтверджується звітами політичної референтури крайового проводу за червень–жовтень 1943 р. В одному з таких документів згадується масове переселення поляків у міста, де вони сподівалися отримати захист в особі німецької адміністрації. Наголошувалося, що внаслідок антипольських акцій, проведених УПА в околицях Луцька, кількість біженців (польської національності) у місті за кілька днів подвоїлася, сягнувши 14 тис. осіб [22, 2].

Отже, позиція командування УПА відрізнялась від позиції значної частини проводу ОУН-б, була радикальною та безкомпромісною. Варто, однак, підкреслити, що з огляду на масштабність та скоординованість антипольських акцій, викликають сумнів заяви про відсутність погодження таких операцій хоча б на рівні крайового проводу ОУН-б на ПЗУЗ. Найбільш обґрунтованим може бути висновок про існування таємних інструкцій проводу ОУН-б, які не афішувалися на конференції і були поступкою позиції командування УПА.

Напередодні III Великого збору ОУН в липні 1943 р. було поширено відозву проводу до польського населення, в якій наголошувалося на потребі спільної боротьби проти Німеччини та СРСР, а також містились звинувачення у небажанні визнати право українського народу на власну державність. Цей документ з’явився після чергових невдалих переговорів, що відбувались у період 7–10 липня 1943 р. з ініціативи Волинського окружного делегата уряду Польщі. Дослідники Є. Туровський та В. Семашко стверджують, що прибулі польські представники Кшиштоф Маркевич (“Чорт”) – представник Волинського округу АК, Зигмунд Румель (“Поремба”) – представник Окружного делегата уряду Польщі й провідник Вітольд Добровольський були вбиті в селі Кустичі під Ковелем [18, 58; 23, 58].

Мабуть, у відповідь у підпільній польській газеті Крайова політична репрезентація 30 липня 1943 р. надрукувала “Відозву до українського народу”. В ній галичан та волинян звинувачували у колабораціонізмі, вбивствах поляків. Недвозначно звучав заклик до спільної боротьби проти ворогів під гаслом “За вашу і нашу свободу!”. Далі зауважувалося: “Розуміємо і цінуємо прагнення українського народу до створення незалежної України. Однак засвідчуємо, що не відмовимося від східних

земель Речі Посполитої. Ці землі повинні нарешті стати територією братського співжиття обох народів”. Завершувала відозву обітниця забути всі завдані кривди, надати широку національно-культурну автономію українцям у відродженій Речі Посполитій [24, 55–56; 25, 119].

Публікація цього документа підштовхнула керівництво ОУН-б і УПА до висновку, що порозуміння неможливе. Позицію лондонського уряду визначили як імперіалістичну, засуджуючи його домовленості з Радянським Союзом, співпрацю поляків з окупаційною владою. Водночас було визнано можливість спільної боротьби з польським підпіллям у разі визнання українського статусу за Галичиною та Волиню [14, 117–118].

Антипольські акції викликали протест частини бандерівських лідерів. Свідченням цього є позиція мітрингівців, які в 1942 р. вийшли з ОУН-б і утворили власну політичну організацію незалежницько-соціалістичного характеру – Українську народно-демократичну партію, зв’язану з бульбівцями. Їхня програма засуджувала вбивства польського мирного населення та відстоювала український статус західноукраїнських земель. Пропонувалося припинити погроми, досягти домовленостей з АК та виробити спільну позицію ОУН-б і командування УПА в цих питаннях. Подальше загострення ситуації звело нанівець ці плани [10, 246–247].

У жовтні 1943 р. було опубліковано “Комунікат” ЦП ОУН-б в якому, незважаючи на засудження актів взаємних масових убивств, містились погрози польському населенню проведенням відплатних акцій в разі актів терору по відношенню до українців. Вже в листопаді 1943 р. у відозві політичного керівництва бандерівців до поляків їм пропонувалось залишити українські землі та переселитися за р. Буг [24, 363].

У період швидкого наближення Східного фронту з’являється наказ проводу ОУН-Б №1/43, датований 27 жовтня 1943 р., в якому йшлося про категоричну заборону всіх антипольських дій. Його поява свідчить про певну еволюцію у ставленні ОУН-б до польського питання та спроби припинити кровопролиття, внормувати відносини. Однак позитивного результату досягнути не вдалося. Чергова хвиля насильства прокотилася волинськими землями [26, 37].

Невдалі спроби порозумітися у 1943 р. призвели до подальшої ескалації польсько-українського конфлікту. У січні–березні 1944 р. було сформовано 27-му Волинську піхотну дивізію АК. Район її базування охоплював західну частину Волині, де активно діяла УПА. Тому оперативна потреба вимагала знищення опорних пунктів та загонів повстанців. Це визначило наступальний характер бойових дій польської дивізії. 16 січня 1944 р. полковник К. Бомбінський видав наказ розпочати наступ на бази УПА, що розміщувалися на схід від Володимира-Волинського в селах Могильне, Гнійне, на території комплексу Свинарських лісів і на південь від Любомля, а також на території Мосурських лісів. Польських вояків заохочували до жорстокості та помсти. В результаті 150 боїв між АК, відділами самооборони та УПА за період 1943–1944 рр. під контролем 27-ї дивізії АК опинилися чотири райони (за винятком міст): від р. Стохід, а частково й р. Стир на сході до р. Буг на заході, від шосе Луцьк–Володимир-Волинський на півдні до залізничної лінії Ковель–Дорохуськ на півночі [1, 271–273].

Успіхи польського руху турбували Провід українських націоналістів. Було вирішено відновити переговори, які закінчилися 10 березня 1944 р. підписанням спільного протоколу. Польську делегацію представляли члени Союзу збройної боротьби й делегат польського уряду, а українську – члени ОУН-б, які мали повноваження від командування УПА. Угода передбачала існування самостійних держав, дотримання принципу взаємоповаги, територіальної цілісності, засуджувала українсько-польське протистояння та передбачала вживання заходів для забезпечення мирного співіснування обох народів. Важливе значення мали спроби узгодити тактику та стратегію спільної національно-визвольної боротьби. Основними розбіжностями стало ставлення до СРСР. Керівництво АК схилилось до думки, що Польща є союзником Червоної армії (з тактичних міркувань). Командування УПА, навпаки, вбачало в ній головного ворога. Поширювалася думка, що польському підпіллю притаманна імперіалістична ідеологія, а метою їхньої боротьби є поневолення українського народу разом із СРСР. Таким чином, підписаний протокол не відображав настроїв керівництва і не був реалізований у підписанні політичного договору [10, 248].

Українсько-польські переговори тривали ще в травні та червні 1944 р. Основним питанням стало досягнення перемир'я між АК та УПА. Передбачалося, що український представник (імовірно, Василь Мудрий, колишній віце-маршал польського сейму) прибуде до Лондона на зустріч з польським еміграційним урядом. Цьому рішенню сприяв перегляд ідейно-програмних засад ОУН-б наприкінці війни, нова геополітична ситуація (вступ Червоної армії в Польщу, встановлення комуністичного режиму та нового радянсько-польського кордону). Та, на жаль, і ця спроба не мала позитивного результату [10, 250].

Убивства польського населення продовжувались у 1945 р. на Холмщині та Підляшші, хоча в цей час, очевидно, вже існувала усна чи письмова домовленість між командуванням АК і УПА про припинення військових операцій один проти одного. Підставою для такого припущення є лист невідомого командира підрозділу УПА, що зберігається у Центральному державному архіві Вищих органів влади та управління. Він є відповіддю на скаргу коменданта бойової (невідомої) групи АК про ворожі дії українського населення та вбивства поляків повстанцями. Автор листа запевняє польську сторону, що кожен наведений факт буде перевірено, а винні стрільці розстріляні в присутності польського представника. Завершується документ домовленістю про особисту зустріч [27, 1].

Таким чином, польське питання було одним із найбільш складних і викликало постійні дискусії в середовищі ОУН. З одного боку, польський національно-визвольний рух розглядався як потенційний союзник, а з іншого українці відчували імперіалістичну загрозу, небажання йти на компроміс, тому вважали, що лише з позиції сили можна вести переговори і досягти поставленої мети. Такий підхід привів до ескалації конфлікту. Основними причинами масових убивств можна вважати негативний історичний досвід співжиття, непоступливу позицію обох сторін у питанні державних кордонів, зацікавленість Німеччини та СРСР у розпалюванні конфлікту та ін. Відповідальність за страхітливі злочини лежить на обох сторонах.

Жорстоке протистояння відбувалося на Волині. Його жертвами стали тисячі мирних жителів. Польські дослідники В. і Є. Семашки вважають, що на Волині загинуло 36 750 поляків, прізвища майже 19,5 тис. із них встановлено [28, 1038]. Подібна оцінка трапляється у працях Р. Торжецького та М. Фіялки [29, 295; 30, 114; 31, 45]. Доктор із Варшави М. Сивіцький схиляється до цифри в 20 тис. осіб. Стосовно українських втрат, то волинський краєзнавець Я. Царук стверджує, що лише у Володимир-Волинському районі від рук польських воєнізованих формувань загинуло 1454 українці, причому встановлено прізвища 1244 із них [32, 21]. Ці дослідження значно корегують дані польських науковців, які потребують подальшої детальної перевірки.

**Висновок.** Отже, характер українсько-польських відносин визначався не лише збройним протистоянням сторін, а й спробами залагодити конфлікт. Підтвердженням цьому є переговорний процес, який з перервами тягнувся від 1939 р. по 1944 р. Деструктивна позиція польського еміграційного уряду, польський шовінізм та український радикалізм призвели до популяризації думки про потребу силового вирішення питання. Важливу роль у поглибленні конфлікту відігравали Німеччина та СРСР, які мали власні геополітичні плани в цьому регіоні й усіяко заохочували взаємне українсько-польське винищення. Результатом конфлікту стали багатотисячні жертви з обох сторін і послаблення українського та польського визвольного руху.

#### *Література*

1. Іллюшин І. Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті / І. Іллюшин // Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. – К., 2005.
2. Juchniewicz M. Na wschod od Bugu / M. Juchniewicz. – Warszawa, 1985.
3. Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі посполитої у 1939–1945 рр. / Г. Піскунович // Україна–Польща : важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. – Варшава, 22–24 трав. 1997. Т. 1–2. – Варшава, 1998.
4. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 2 / М. Сивіцький ; пер. Є. Петренка. – К., 2005.
5. Torzecki R. Polacy I ukraincy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny Światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993.
6. Kwiatkowski M. Rzod I Rada Narodowa R. P. w swietle faktow I dokumentow od wrzesnia 1939 do lutego 1942 / M. Kwiatkowski. – Londyn, 1942.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф. 3833, оп. 1, спр. 61.

8. Левицький Б. Націоналістичний рух під час Другої світової війни / Б. Левицький // Діалог. – № 2. – 1979.
9. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії / З. Ковалевський // Україна. Наука і культура. – 1993. – № 26–27.
10. Трохимович В. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни / В. Трохимович // Україна–Польща : важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 8–10 жовт. 1998. – Варшава, 1999. – Т. 4.
11. Матла З. Митрополит Шептицький і українське підпілля / З. Матла // Визвольний шлях. – Лондон, 1984. – Ч. 12.
12. Гридень В. Чи можна було уникнути проливу крові з поляками (1939–1945)? / В. Гридень // Вісті комбатанта. – 1991. – № 2.
13. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. T. 1. – Wrocław, 1990.
14. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 : видання ЗЧ ОУН. – Мюнхен, 1955.
15. Терещук П. Нариси з найновішої історії / П. Терещук // Визвольний шлях. – Лондон, 1984. – № 12.
16. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. T. 2 : Czerwiec 1941 – kwiecień 1943. – London, 1973.
17. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни : документи з українських архівів і польські публікації / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2003.
18. Turowski J. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK / J. Turowski. – Warszawa, 1990.
19. Борович Я. Україна і Польща / Я. Борович // Літопис УПА. – Л. ; Торонто, 1995. – Т. 24.
20. Карпатський Л. До українсько-польських взаємин / Л. Карпатський // Літопис УПА. – Л. ; Торонто. – Т. 24.
21. Конін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву ГДА СБУ. Вип. 1 / С. Конін. – К., 2000.
22. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 124.
23. Turowski J. Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945 / J. Turowski, W. Siemaszko. – Warszawa, 1990.
24. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. T. 3: Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – London, 1976.
25. Партач Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. / Ч. Партач // Україна–Польща : важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 8–10 жовт. 1998. – Варшава, 1999. – Т. 4.
26. Філяр В. Хронологія подій на Волині в 1939–1944 рр. / В. Філяр // Україна–Польща : важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Луцьк, 27–29 квіт. 1999. – Варшава, 2001. – Т. 5.
27. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 161.
28. Siemaszko W. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa, 2000. – Т. 1–2.
29. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945) / R. Torzecki. – Warszawa, 1972.
30. Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny światowej. Rozmowa z docentem R. Torzecki // Zustrzyci. – 1990. – Nr. 3–4.
31. Fijalka M. 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK / M. Fijalka. – Warszawa, 1986.
32. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Я. Царук ; вступ. ст. Я. Ісаєвича. – Л., 2003.